

Vajda Júlia: Ott, akkor... - Túléléstörténetek a soából c. doktori értekezésének tézisei

I. A doktori műben tárgyalt kérdéskör(ök) tudomány-történeti előzményei és a doktori mű célkitűzései

Philippe Sands jogászprofesszor, egyben gyakorló nemzetközi jogász East-West Street, On the Origins of Genocide című könyvének négy főszereplője közül hárman – Raphael Lemkin, Hersch Lauterpacht szintén jogtudósok és Leon Bucholtz a szerző nagyapja – Lemberg/Lviv/Львів/Lwów/Львов városának olyan, a 19-edik század végén világra jött zsidó származású szülőttei, akik kivételes szerencsével (azaz, mert időben emigráltak) kerültek el, hogy áldozatává váljanak a náci Endlösungnak. Szülővárosukban ezt a könyv negyedik főszereplője, Hans Frank – egy időben német birodalmi igazságügyminiszter, majd a Reichstag elnöke, ugyanakkor Hitler személyes jogásza, a soá idején Lengyelország kormányzója – irányítása alatt hajtotta végre a Harmadik Birodalom gyilkológépezete. A négy párhuzamos élettörténet mellett a lemergi zsidók sorsát és az 1945-46-ban lefolytatott nürnbergi pert is komolyan elemző, ugyanakkor egy kalandregényhez hasonló izgalmat is kiváltó könyv annak a két fogalomnak a történetére is fókuszál, amelyeknek jelentősége éppen a négy főszereplő történetét összekapcsoló zsidóüldözéssel kapcsolatban ítéletet hozó nürnbergi perben mutatkozik meg. Bemutatja, hogy a Hersch Lauterpacht által kidolgozott emberiség elleni büntett fogalom hogyan szorítja bizonyos értelemben háttérbe a Raphael Lemkin által kidolgozott genocídium, azaz az egyén jogaira vonatkozó fogalmat a csoport jogaira vonatkozóval szemben – részben természetesen azért, mert a perben ítélező bírák olyan országok képviseletében vannak jelen, amelyeknek politikusai tudatában vannak annak, hogy az utóbbi fogalomnak a nemzetközi jogrendbe való felvétele révén az ő országaik politikája is bűnösnek látszhatna ugyanabban a büntételben. Mindez kiemeli azt, hogy bár a XIX. század második felétől kezdődően időről időre felmerült, hogy szükség lenne egy nemzetközi bíróságra, komolyabb megfontolás tárgyává létrehozása először 1945-ben, a Nürnbergi perek kapcsán került, méghozzá azért, mert a soában valami az emberiség történetének addig – és azóta sem – látott eseménye történt. Azaz, hogy a soá az emberiség történetének semmilyen korábbi (és remélhetőleg későbbi) emberiség elleni büntettséghez, s egyben genocídiumához nem fogható – s ezért megértésére is részben más módon kell kísérletet tennünk.

A II. világháború, illetve a soá vége óta eltelt több, mint hét évtizedben sok százezer oldal terjedelemben születtek a legkülönbözőbb műfajokban és témákban írások az emberi történelem ezen talán legszörnyűbbnek mondható – az emberi természet és viselkedés legijesztőbb oldalaira bevilágító – eseményéről. Az írások jelentős hányada – érdekes módon a felszabadulást kevéssel követő időkben és az elmúlt két-három évtizedben leginkább – tanúságtétel, ugyanakkor az 1950-es évek végétől, 1960-as évek elejétől kezdődően egyre több olyan írás született, amely a zsidóság üldözésének, üldöztetésének a miértjét próbálja firtatni a legkülönbözőbb irányokból, azaz szakterületek felől nézve. A (társadalom)történet, a politikatudomány, a szociológia és részben a jogtudomány is természetesen a jelenség általánosabb, szélesebb értelemben vett szintjén szeretné megválaszolni azt a kérdést, hogy mi

tette lehetővé, hogy leomoljanak azok a társadalmi szintű gátak, amelyek leomlása nélkül egy ilyen népiirtás nem lett volna lehetséges, míg a pszichológia, ennek részeként a szociálpszichológia egyértelműen az egyén esetében kérdez rá arra, hogy mi teszi lehetővé, hogy feladva korábbi erkölcsi normáit részt vállaljon egy ilyen tömeges gyilkosságsorozatban. S persze, mindkét szinten, a társadalom és az egyén szintjén is – feltételezik az a kérdés is, hogy minek köszönhető az, hogy maguk az üldözöttek – nem észlelik, legalábbis időben, hogy mi készül ellenük, illetve, hogy nem képesek a védekezésre, az ellenállásra.

„Ott, akkor – Túléléstörténetek a soából” c. könyvemben a fenti nézőpontok integrálására teszek kísérletet az üldözöttek első generációjának, azaz maguknak az üldözötteknek a vonatkozásában. Az általuk narratív interjúk során elbeszélte élettörténeteik egyedi elemzésén és ezeken alapuló esettanulmányokon keresztül mutatom be az általuk a vészkorszakban *ott, akkor* megélteteket, ugyanakkor azt is, hogy mi az egyedi élményekben az általános, a soára, mint olyanra, illetve talán minden genocídiumra jellemző. A túlélők története mellett a leszármazottaik, illetve a szemtanúk és leszármazottaik vizsgálata, bár a jelenség megértéséhez ez is hozzátartozik, ugyanakkor már szétfeszítette volna írásom kereteit. Elemzésemben – s ezzel együtt a könyv vázát adó körülbelül húsz egyedi eset pszichoanalitikus mélységű bemutatásában – az egyéni élmény megértését és ennek az olvasóval való megismertetését tűztem ki célul. Mindazonáltal ennek során – hiszen az esetbemutatók alapja a történettudományi, szociológiai és pszichoanalitikus megközelítés állandó és együttes, egymással párbeszédben álló és egymást kiegészítő jelenléte – az elemzésekben a soának mint jelenségnek társadalmi, társadalomtörténeti szinten történő megértését háttérként, az egyéni szintű elemzést segítő, azt lehetővé tevő információhalmazként használom fel. Az elemzések révén leírásra kerülő ideáltipikus megéltési módok megértése, bár nem ez áll az írás fókuszában, arra is rámutat, hogy az egyének üldözöttségélménye hogyan hat vissza a társadalomra, hogyan alakítja azt, s hogy mindebből hogyan következik az *ott, akkor* történetek megértése, az arra újra és újra való rákérdezés szükségessége és morális elengedhetetlensége az utókor számára.

Soáról beszélek a könyvben, s nem holokausztról. Nem mintha nem azonos értelemben használná ma a nyelv a két fogalmat. Holokausztról csak akkor beszélek, amikor ezzel a szóhasználatommal a másokéra utalok. Teszem ezt azért, mert a soá a héber נאש szóból ered, ami 'vész'-t jelent, szemben a holokauszttal, amely a görög ολοκαύτωμα szóból ered, amelynek eredeti jelentése 'teljesen elégetett áldozat' – s ezáltal esetleg azt a jelentést is megengedi, hogy a gázkamrákban valamely nemes cél oltárán áldozták fel az elpusztított zsidókat. És ezt az értelmezést szeretném elkerülni.

Könyvem kérdésfeltevésével természetesen illeszkedik a közelmúlt illetve jelen azon trendjéhez is, amelyben az emlékezet, emlékezés kutatása lassan önálló tudománnyá válik, s amelynek művelői úgy tekintenek az emlékre, mint egy olyan nyomra, amellyel kapcsolatban nem az az elvárásunk, hogy identikus módon képezze le a múltat, mert azt gondolják/juk, hogy ez nem is lehetséges, de úgy közelednek/ünk ehhez a nyomhoz, mint aminek az múlthoz való viszonyát, ugyanakkor változásait is elemezve fontos ismereteket szerezhetünk mind múltból, mind jelenről, s bizonyos értelemről jövőről is.

Írásom ugyanakkor több szinten közelít a múltnak ehhez a kiemelkedően fontos szeletéhez. Miközben az a célkitűzése, hogy a tanúságtételek szigorúan tudományos elemzésén keresztül megértsük azt, hogy a soá túlélői hogyan éltek meg/át/túl azt, ami velük történt, arra

is rákérdez, hogy a múlt terhét hogyan cipelték, illetve a még életben lévő kevesek cipelik azt tovább egy életen át, arra is szeretne figyelmeztetni, hogy – épp azért, mert a soá, mint gyári technológiát, ugyanakkor tökéletes elidegenítést is alkalmazó emberiség elleni büntett, egyszersmind genocídium is – esetében a társadalomtudományoknak és művelőiknek különös felelőssége van abban, hogy megakadályozzák azt, hogy más történelmi eseményekhez hasonlóan múlttá válják. Hogy éppen azért, mert a soá az emberiség történetének semmi máshoz nem fogható rémtette, nem engedhetjük meg, hogy – Assmann fogalmával élve – kikerüljön a kollektív emlékezetünkől. Azt tehetjük meg ezért, hogy bizonyos értelemben nap nap után feltesszük magunknak azokat a nyilvánvalóan megválaszolhatatlan alapkérdéseket, hogy mit csináltunk volna mi magunk, ha történetesen minket vet a sorsunk azokba a helyzetekbe, amelyeket a könyvemben elemzett tanúságtételek révén megismerünk, s hogy mit akkor, ha azokba a helyzetekbe kerülünk, amelyeket morális terhük miatt még elképzelni is nehezebben tudunk, amelyeket tehát azok éltek meg, akiket e történelmi katasztrófa a tettesek oldalára sodort. Feltesszük, bár megválaszolhatatlanok - mert csak így érthetjük meg, hogy mi volt az, ami *akkor, ott* történt. Didi-Hueberman úgy fogalmaz, hogy „ahhoz, hogy megismerjük, el kell képzelnünk magunknak. Meg kell próbálnunk elképzelni azt a poklot, ami Auschwitz volt 1944 nyarán. Ne hivatkozzunk arra, hogy elképzelhetetlen. Ne óvjuk magunkat az arra való hivatkozással, hogy ez lehetetlen, hogy semmiképp sem tudjuk teljes egészében elképzelni azt. Kötelességünk elképzelni azt a rettenetet”. Hogy tehát lehetetlen megértenünk a soát, annak borzalmait, mégis kötelességünk megérteni azt. Hogy lehetetlen elbeszélünk, mégis meg kell kísérelnünk, hogy elbeszéljük azt. Hogy lehetetlen, hogy kifejezzük, mégis meg kell tennünk mindent, hogy megpróbáljuk kifejezni azt, hogy mit éltek meg azok, akik átérték az üldöztetést, s azok, akik megélték, de nem éltek túl azt.

II. A doktori műben alkalmazott módszer - A narratív interjúk készítése és hermeneutikai elemzése

II.1. A narratív módszer története

A narratív élettörténeti interjúk készítésének technikája, amelynek segítségével a könyvemben elemzett tanúságtételek többsége született, a német szociológiában jött létre az 1980-as évek második felében. Mint ahogy az ugyanebben a korszakban zajlott német történészvita révén is ráláthatunk, a német társadalom ekkorra jutott el oda, hogy képessé válják arra, hogy reflektáljon a soára mint történelmi tapasztalatra, hogy el tudjon kezdeni az abból eredő hallgatás, másfelől büntudat kezelésén, feldolgozási lehetőségein „dolgozni”. Ezzel összhangban a korszak fiatal társadalomtudósai között sokakat felháborított, hogy a német történészek egy része nem csupán a holokauszt egyediségét tagadja, de azt is, hogy jogos lenne miatta bármiféle német büntudat, s kiálltak amellett, hogy igenis szükséges a német történelemmel való szembenézés. Magát ezt az interjúk technikát, illetve az ehhez kapcsolódó elemzést is olyan, az előző generáció történelmi bűneire is rákérdező 1968-as diáklázadásokhoz, illetve annak tradícióihoz is kötődő társadalomkutatók hozták létre, akik számára alapvetővé vált annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy az a genocídium, illetve emberiség elleni bűncselekmény sorozat, amit a soá terminus leír, hogyan jöhetett létre, illetve felmenőik hogyan lehettek képesek mindarra, amit ennek során elkövettek. A kérdés

megválaszolásának vágyából egy olyan módszer született meg, amely együtt képes az egyén és a társadalom működésének megértésére, sőt, a kettőt egymástól elválaszthatatlannak tekinti: az egyén viselkedését és gondolkodását a társadalmi környezetbe illetve társadalomtörténetbe ágyazottan, az egyéni psziché, illetve a társadalmi helyzet és hatások kapcsolatában tartja értelmezhetőnek, míg a társadalmi változásokat a társadalmat alkotó egyének, ill. a belőlük képződő csoportok viselkedéséből eredezteti.

Ennek megfelelően a szociológiát, filozófiát és nyelvészetet tanult 1944-ben született Fritz Schütze, az interjútechnika kidolgozója korai munkásságának fókuszában a német katonák és az ő háborúval kapcsolatos elbeszéléseik, s ennek révén arra való reflexiói álltak, míg az interjú hermeneutikai elemzését kidolgozó szintén szociológiát és pszichológiát tanult, s Schützenél épp tíz évvel fiatalabb Gabriele Rosenthal kezdeti kutatásai még direkter köthetnek a szóhoz, s az ahhoz kapcsolódó büntudathoz, illetve annak elutasításához, ui. kezdetben kifejezetten a szó üldözötteinek, másfelől tetteinek élettörténeti narratíváit elemezte. A módszer mindazonáltal szélesebb körben is alkalmazható, minden olyan kutatásban eredményesen alkalmazható, melynek számára a személyes megélésnek az egyént körülvevő társadalom működésével való kapcsolata bír kiemelt jelentőséggel.

Az interjú technika maga azon a felismerésen alapul, hogy ha minimálisra redukáljuk a külső kérdezői beavatkozást, s interjúalanyainkat a téma – azaz az interjú fókuszának – megjelölése után élettörténete elbeszélésére kérjük fel, s ettől kezdve nem avatkozunk bele az elbeszélésbe, majd annak lezárulása után meghatározott rendben csak utalva a hallottak egyes elemeire azok bővebb kifejtésére kérjük partnerünket, az elbeszélő majd hogyan pszichoanalitikus mélységekbe fog tudni elbeszélésében lemerülni, ami számunkra a hasonló mélységű elemzést teszi lehetővé.

Az elemzés pedig az értelmezés illetve megértés a Heideggertől eredő, s aztán Gadamer által továbbvitt gondolatokból indul ki, abból, hogy az értelmezés egy körkörös folyamat, hisz „aki egy szöveget meg akar érteni, az mindig felvázolást végez. Amint észrevesz valami értelmet a szövegben, előre felvázolja az egésznek az értelmét. Az ilyen értelem azonban csak azért válik érthetővé, mert a szöveget eleve bizonyos elvárásokkal olvassuk, egy meghatározott értelmet várunk. Az ilyen előzetes vázlat kidolgozásában, melyet persze állandóan revideál az, ami az értelemben való további behatolás közben adódik, az ilyen vázlat kidolgozásában áll a megértése annak, ami előttünk van.”¹

II.2. A narratív interjú technika

Fritz Schütze szociológusnak az 1980-as években kidolgozott interjú módszere² tulajdonképpen szociológia és pszichológia határmezsgyéjén mozog, s a szociológiában használt interjú technikák közül a legkevésbé beavatkozó. Az argelanderi³ pszichoterápiás első interjúra emlékeztető interjú helyzetben a szociológus, az interjú készítője, saját kutatása témáját megjelölve arra kéri beszélgetőtársát, hogy beszélje el az élettörténetét. S amikor az

¹ Hans-Georg Gadamer: Igazság és módszer, Gondolat, Budapest, 1984, 192. o.

² Schütze, Fritz: Biographieforschung und narratives Interview, in: Neue Praxis, 13(3) 1983, 283-293, http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/5314/ssoar-np-1983-3-schutze-biographieforschung_und_narratives_interview.pdf, letöltve 2018. okt. 22.

³ Hermann Argelander: Az első pszichoterápiás interjú, SpringMed Kiadó Kft., 2016

ebbe belekezd, mindenfajta beavatkozás nélkül hallgatja végig, s mindaddig nem tesz mást, mint aktív hallgatóságként figyel és jegyzetel, amíg társa nem jelzi, hogy végére ért a történetnek, le nem zárta az ún. főnarratívát.

A jegyzetek annak a rögzítésére szolgálnak, hogy mi az, ami az elbeszélésben nem került elég mélyen kifejtésre, hogy azután az interjú második szakaszában az, aki kérdez, megkérhesse társát, meséljen még az általa említettekről. A kérdések rendje ebben a szakaszban az elbeszélés rendjéhez igazodik: az első kérdés az első feljegyzett eseményre vonatkozik, a második pedig az első kérdésre adott válasz során készített első jegyzetre, a harmadik az újabb kérdés kapcsán elsőként feljegyzett dologra, és így tovább. A második jegyzet – legyen bármelyik jegyzetcsoporthoz is szó –, akkor kerül csak sorra, amikor az előző kérdésre már nem készült újabb jegyzet, a harmadik meg, hasonlóképpen, amikor a második ág már teljesen „kimerült”, s ekképpen tovább haladva lassan „felfejtjük” a teljes főnarratívát, s összes aláigait. Mindvégig fontos, hogy megtartsuk ezt a formát, s ezáltal feltett kérdéseink meséltessenek, s ezáltal elkerüljünk mindenfajta direkt és indirekt interpretációt.

Az interjúkészítés Schütze által alkalmazott harmadik szakaszához ennek befejeztével érünk el: ekkor tehetjük fel azokat a – most már kívülről jövő – kérdéseinket, amelyekről úgy érezzük, a korábbiakban nem kaptunk választ. S persze, a módszer lényegének megfelelően, ezeket a kérdéseket is olyan formában tesszük fel, hogy azokra interjúalanyunk további történetek elmesélésével adja majd meg a választ. Ugyanakkor én magam ritkán szoktam továbbkérdezni: sokszor az, hogy mi nem hangzott el, miről nem esett szó, önmagában is interpretálható. Ugyanakkor a továbbkérdezés – kérdezzünk bármilyen óvatosan is – könnyen válhat értelmezővé, s ezáltal elindíthat egy olyan kvázi-terápiás folyamatot, ami – hiszen nem vagyunk abban a helyzetben, hogy az interjút terápiává változtassuk – felelőtlenség lenne a részünkről.

II.3. Az interjú hermeneutikai elemzése

A narratív interjú hermeneutikai elemzésének módszerét pár évvel később a pszichológus képzettséggel is rendelkező szociológus Gabriele Rosenthal dolgozta ki. Erlebte und erzählte Lebensgeschichte⁴ (Megélt és elbeszélte élettörténet) című könyvében bemutatott elemzési eljárásának alapköve a megélt és elbeszélte élettörténet fogalmi párosa. Angolul a megélt élettörténetre, a német fogalom tükörfordításaként létrejött „*story lived*” terminus mellett a „*history*” is használatos, míg az elbeszélte élettörténetre a „*story told*” mellett a „*story*” is. E második páros jól megvilágítja a két fogalom különbségét, azt, hogy *story* és *history* tulajdonképpen ugyanannak a történetnek két arca, a „*history*” a kvázi-faktuális nézete a történetnek, míg a „*story*” az ezen alapuló kvázi-fikciós

Az elemzés során az interjúból (re)konstruált megélt és elbeszélte élettörténetet összevetve, egymással szembeállítva, ezek viszonyát értelmezve kapjuk meg a választ arra az alapkérdésre, hogy az elbeszélő, akinek az a története, ami, miért úgy formálja azt elbeszélte történeté, ahogy. Az élettörténeti elbeszélés értelmezésében Rosenthal a Gestalt pszichológia megközelítésére támaszkodik, mely mellé én Ricoeur ill. Freud megközelítését is hasznosnak tartom beemlíteni. Ricoeur szerint személyes identitásunk alapja nem egy életen át változatlan belső mag, hanem hogy az állandó változásban maradunk egy életen át ugyanazok, ez a változás pedig életélményeinkben, azok történetességében, s ehhez szorosan kapcsolódó

⁴ Rosenthal, Gabriele: Erlebte und erzählte Lebensgeschichte, Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen, Campus, Frankfurt/New York, 1995.

időiségében – azaz narratív identitásában – testesül meg, ami tehát szintén megragadható az (önéletrajzi) elbeszélésben. Freud felől nézve pedig mind a megélt, mind az elbeszélt történetnek van tudatos és tudattalan része, ráadásul alakulásuk nem független az ösztöneink és a külvilág elvárásai közötti viszonyra reflektáló lelki instanciáktól, azok működésétől.

Az élettörténet kétféle aspektusát – a megéltet és az elbeszéltet – elemezve azért beszélünk egyszerre rekonstrukcióról és konstrukcióról, mert bár az élettörténetben illetve az elbeszélés során történtek rekonstrukciójára törekszünk, az természetesen egészen pontosan/tökéletesen/objektíven nem lehetséges, minden törekvésünk ellenére csak egyfajta konstrukcióra – értelmezésre – lehetünk képesek, ugyanúgy, ahogy – mint arról a témában alapvető munkájában Hayden White ír⁵ – a történelem esetében a történész.

II.3.1. A megélt élettörténet és elbeszélt élettörténet fogalmak „operacionalizálása” – a megélt és elbeszélt élettörténet (re)konstrukciója

A megélt élettörténet (re)konstrukciója során célunk annak megértése, hogy mit élhetett meg/át élete során az, akinek a történetével foglalkozunk. Ennek felfejtéséhez a hermeneutikai esetelemzés módszere az interjúból kigyűjtött biográfiai adatokkal dolgozik, bár egyes esetekben ezeket más forrásokból – pl. archívumokból származó – adatokkal is kiegészíti. Az elemzés során, bár tudatában vagyunk annak, hogy az, hogy ezen a módon milyen élettörténeti adatokhoz jutunk el – lett legyen kérdésünk bármilyen tökéletesen alapos is –, nem független az elbeszélőtől, az ő elbeszélésétől sem, elfogadjuk, hogy ahhoz, hogy „operacionalizálni” tudjuk a megélt élettörténetet, kénytelenek vagyunk az összegyűjtött adatokat az élettörténet „faktumaiként” kezelni, ekként elemezni. Ennek megfelelően az élettörténet (history) kronológiába rendezett adatait sorra véve – s azokat elemezve – hermeneutikai köröket bejárva, azaz saját előzetes tudásunkat és azokon alapuló elképzeléseinket újabb és újabb információkat tekintetbe véve, és azokkal együtt újraértékelve tulajdonképpen egy értelmezési spirált bejárva értjük, illetve fejtjük meg az élettörténet eseményeinek megélését, azt, hogy azok miért és hogyan *történtek*, illetve azokat a hatásokat, amelyeket ezek az események az őket *megelő* személyre gyakorolhattak – úgy tudatos, mint tudattalan szinten. Ehhez, a születéstől, illetve az ehhez kapcsolódó családi helyzethez és családtörténettől indulva, minden egyes élettörténeti esemény kapcsán hipotéziseket fogalmazunk meg azzal kapcsolatban, hogy mi mindent jelenthet az adott esemény annak, aki azt átélte, illetve hogy az hogyan hathatott rá ez az élmény rövidebb s hosszabb távon. Hipotéziseinket – szemben azokkal a hipotézisekkel, amelyeket „klasszikusan” megfogalmazunk – nem azért gyűjtjük össze, hogy azután azok igazságáról döntsünk, hanem hogy megismerjük a vizsgált történetben az adott pillanatban kirajzolódó elváráshorizontot, tulajdonképpen azt, hogy milyen különböző jövőbeli cselekvési/történeti alternatívák rajzolódtak ki az élettörténet éppen vizsgált pillanatában, illetve hogy azok – rövid és hosszú távon – milyen következményeket vonhattak maguk után mind a megélésben, mind a későbbi cselekedetekben, történésekben. Ezek után az egyes eseményekhez kapcsolódó elváráshorizontok egymásutánjában kirajzolódó mintázatok megragadásával látunk rá a történet, illetve annak megélése és az ebből születő döntéshozatal jellegzetességeire. Az így kirajzolódó mintázat jelenti számunkra a megélt történetet, amit ugyanakkor a *ricœur-i idem* identitásnak is megfeleltethetünk, hiszen az összegyűjtött életrajzi adatokban tulajdonképpen

⁵ White, Hayden: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, 1973

az *idem* identitásnak – *ugyanazságunknak* – a külső szemlélő számára is elérhető elemei testesülnek meg, miáltal ezek összessége az identitásnak ezt az aspektusát adja ki.

Az elbeszélte élettörténet (re)konstrukciója során ugyanígy dolgozunk, de ennek alapját most nem az élettörténet, hanem az elbeszélte, hangban rögzített, azután speciális gépelési jelek felhasználásával legépelte szöveg, az élettörténet eseményei helyett az „elbeszélés eseményei” adják, amelyeket a gépelte szöveg alapján „azonosítunk”. Ebben a szakaszában az elemzésnek magát a történetet – a „*history*” értelemben vett – valójában félretesszük, ebben az elemzési lépésben azzal nem foglalkozunk, az itt elemzésre kerülő események most azok a szekvenciákban öltenek testet, amelyekre az elemzést előkészítendő a szöveget az elbeszélés módjának, illetve a felmerülő témák változásának alapján felbontottuk. Magához az elemzéshez, melynek során most ezeket az elbeszélés-eseményeket fogjuk a biográfiához hasonlóan hermeneutikai köröket bejárva elemezni, az elbeszélés kronológiáját, azaz a szekvenciák sorrendjét követő listánkat fogjuk használni. Ebben a listában az egyes elbeszélés-eseményeket, azaz az egyes szekvenciákat manifeszt tartalmuk mellett hosszukkal és az elbeszélési módjukkal jellemezzük. Az utóbbiak megragadására egy Rosenthal által kidolgozott, s Kovács Éva és jómagam által tovább fejlesztett tipológiát használunk. Az elbeszélési mód, illetve a szöveg tartalmának változása által elkülönülő szekvenciák kronologikus listáját sorra vevő elemzésünkben az egyes szekvenciák kapcsán azt firtatjuk, hogy az *elbeszélő* az adott szekvenciában miért éppen azt és úgy *mesélte nekünk*, amit és ahogy, illetve, hogy hogyan fogja onnan tovább folytatni az elbeszélését. Azt, hogy miért van az, hogy valamiről részletesen mesél, míg egy másik dolgot épp csak megemlít, miért van az, hogy egyes dolgok elbeszéléséhez kommentárt, magyarázatot fűz, míg másokat csak elmesél, s még folytathatnám a példák sorát. Szemben azzal, ahogy a biográfiai adatok elemzése során elemzésünk alapját az egyes eseményekkel kapcsolatban megfogalmazott hipotéziseink adják, hipotéziseinkben most nem az élettörténet eseményeivel és élményeivel foglalkozunk, hanem a rájuk épülő narratívával, ugyanennek a történetnek az elbeszélésével, a történetmondás eseményeivel és az azok mögött rejlő – tudatos és tudattalan – pszichés jelennel, értve ez alatt az elbeszélés jelenét. Ahogy ennek során a biográfiai adataival kapcsolatban az elemzésben az egyes élettörténeti események elváráshorizontja bontakozott ki, itt az elbeszélés eseményeinek elváráshorizontja jelenik meg előttünk, tehát az elbeszélésre, annak az adott pillanatbeli jövőjére vonatkozó alternatívákat vesszük számba, miáltal ezeket elemezve megérthetjük, hogy milyen módon mutatja meg nekünk önmagát, illetve saját történetét az elbeszélő. A mintázatot megragadva pedig ebben az esetben az elbeszélte élettörténet (re)konstrukciójához, ugyanakkor bizonyos értelemben a Ricoeur-i személyes identitás *ipse* „oldalához”, az önmagához jutunk el.

A megélt élettörténet szempontjából nyilvánvalóan alapvető jelentőséggel bír az a hely és helyzet, amelybe valaki beleszületik. Ezért a biográfiai adatok elemzésének egyfajta megalapozását, illetve háttérét adja az a kezdeti adat(csoport), amely ezt a helyzetet leírja. Ugyanígy, az elbeszélés szempontjából alapvető az elbeszélési helyzet kezdete, az, ahogy az önéletrajzi elbeszélő belekezd elbeszélésébe.

II.3.2. Tematikus mezők elemzése az elbeszélt élettörténet elemzése során

A szekvenciák elemzésével párhuzamosan folytatjuk a tematikus mezőelemzést, melynek során – Gurwitsch-tól véve a fogalmat⁶ –, témának azt nevezzük, ami az adott pillanatban az elbeszélőt leginkább foglalkoztatja, s ami abban a pillanatban az érdeklődése középpontjában áll, míg a tematikus mező az a teljes kontextus, amelybe a téma beágyazódik, amely körülveszi azt, s amelyből időről időre maga a téma – újra és újra felbukkanva – kiemelkedik. A tematikus mező margóján ugyanakkor más elemek is jelen lehetnek, de ezek szerepe nem lényeges. A szekvenciákat elemezve, s elgondolkodva azon, hogy egyes témák mikor, milyen kontextusban kerülnek be a történetbe, illetve, hogy kialakul-e belőlük egy tényleges tematikus mező, rálátunk arra, hogy milyen témák foglalkoztatják az elbeszélőt, azaz, hogy milyen tematikus mezők határozzák meg elbeszélését. A témák és tematikus mezők mintázatai együtt a szekvenciaelemzés során kirajzolódó elváráshorizontok mintázataival lehetővé teszik számunkra, hogy rálássunk elbeszélőnk tudatos, illetve tudattalan önértelmezésére, ami azután az elbeszélt élettörténet (re)konstrukciójához visz el bennünket, illetve Ricoeur-rel szólva az elbeszélő önmagaságát, *ipse* identitását rajzolja ki számunkra.

Mindeközben az is fontos számunkra, hogy melyek azok a témák, amelyek kimaradnak az elbeszélésből – amely kérdés azonban csak a megélt élettörténettel való összevetésben vethető fel.

II.3.3. Megélt és elbeszélt élettörténet összevetése

A két (re)konstruált történet viszonyának értelmezése – hogy az általunk látott, (re)konstruált élettörténetből, life history-ből az elbeszélő hogyan hozta létre saját elbeszélt élettörténetét, azaz hogyan mesélte azt el, tette „story”-vá, a megélt és elbeszélt élettörténet, az *idem* és *ipse* identitás viszonyához visz minket közelebb, mindkettő esetében egyszerre tudatos és tudattalan szinten. Ugyanakkor előfordulhat, hogy bizonyos pontokon nem találunk a magunk szemében kielégítő választ arra a kérdésre, hogy bizonyos elemei a történetnek miért úgy mesélődnek el, ahogy. A következő lépés, amelynek során rövidebb szövegrészek finomelemzését végezzük el, ezeken a kérdéses pontokon is segít nekünk az eset megértését elmélyíteni.

II.3.4. A finomelemzés

A fentieknek megfelelően finomelemzésre olyan – általában pár soros – szövegrészeteket választunk ki, amelyek az interjú olyan témáihoz kapcsolódnak, ahol még a korábbi lépések révén nem vált tisztává megélt és elbeszélt történet viszonya. Ugyanakkor a legtöbb interjúban vannak olyan részek, amelyekről az interjú elkészítése során nem feltétlenül tűnik fel, hogy nem egészen koherensek, s közelebb lépve hozzájuk kifejezetten kaotikusnak érzünk, s ahhoz, hogy felfejthessük őket, szintén finomelemzésnek kell alávetnünk. Ez utóbbiakról az elemzés során sokszor az derül ki, hogy manifeszt jelentésük zavarát az okozza, hogy valójában freudi értelemben vett fedőemlékek, amelyek esetében az

⁶ Gurwitsch, Aron: Das Bewußtseinsfeld, Berlin/New York, 1974,

elbeszélte manifeszt történet mögött egy a tudatból kiszorított, feldolgozatlan történet húzódik meg, amely bár kikíváncozik a tudattalanból, a felettes én tiltása okán csak ezen a módon tud megmutatkozni.

A finomelemzés technikája bizonyos értelemben megegyezik az első két lépésével: a finomelemzésre kiválasztott szövegrészeket a korábbinál kisebb, tulajdonképpen a legkisebb értelmes egységeként, illetve ilyenek töredékei mentén haladva ismét a „mit üzen azzal, hogy ezt mondja” kérdésre, illetve mi volt az, amit csak elkezdett, de nem mondott mégsem el kérdésre keressük a választ. Ez az a pontja az elemzésnek, ahol a hanganyag legépelesének fentebb említett precizítására igazán szükségünk van, hiszen ez az, ami lehetővé teszi számunkra, hogy a felbukkanó prozódiai különbségeket, paralingvisztikai jeleket és a beszédprodukciónak hibáit is be tudjuk vonni az elemzésünkbe.

II.3.5. A hermeneutikai esetrekonstrukció

A vizsgált „eset” értelmezését akkor zárjuk le, amikor a megélt és elbeszélte élettörténet összevetésekor látottakat kiegészítjük az ott keletkezett kérdéseinkre kapott válaszokkal, s mindazzal, amit a finomelemzés során láttunk. Mindennek során nem csupán azt értjük meg, hogy az egyéni psziché szintjén mi a viszony megélt és elbeszélte történet között, de azt is, hogy mindezt milyen módon befolyásolja az egyént körülvevő társadalmi környezet és annak társadalomtörténete.

Az elemzésünkből születő szövegben – éppen azért, mert a hermeneutikai elemzés során nem egyértelmű válaszok megfogalmazása a cél, hanem az eset lényegét érintő kérdések megfogalmazása – jobbra nem határozott kijelentéseket teszünk: feltételezéseket fogalmazunk meg, kérdéseket teszünk fel. Ezek a kérdések ugyanakkor lehetővé teszik az olvasó számára a hermeneutikai elemzési folyamatba való belépést, s a feltételes állítások, megfogalmazott dilemmák az ő számára is kirajzolják az esetnek – a szövegben nem feltétlenül explicit módon kimondott, de mégis jelenlévő – mintázatát.

III. A doktori mű forrásai

Dolgozatom elsődleges forrásául soá túlélőkkel készült narratív élettörténeti interjúk szolgálnak. Ezeket az interjúkat magam és tanítványaim készítettük legfőképpen az NKFP által finanszírozott „Totalitarizmus és holokauszt” című projekt keretében 2004 és 2007 között, de felhasználtam olyan, interjút is, amelyet az osztrák belügyminisztérium 2001 és 2004 között folytatott „Mauthausen Survivors Documentation Project”-je keretében készítettem én magam. Ugyanakkor azon célkitűzésem révén, hogy a könyvemben szereplő interjúkban az a teljes földrajzi régió megjelenjen, ahol magyar ajkú zsidóság élt a vészkorszakban, rákényszerültem néhány esetben arra is, hogy a Shoah Foundation más technikával készült – s ezért a használt hermeneutikai módszerrel nehezebben feldolgozható – interjú közül is bevonjak párat a munkámba. Az ebből az archívumból felhasznált interjúk esetében olyan interjúkat választottam ki, amelyek esetében a kérdező a kérdezési koncepció eredendő mássága ellenére – nevezetesen, hogy ők nem az elbeszélő által strukturált elbeszéléseket gyűjtöttek, hanem saját preformált kérdéseikre kértek válaszokat – valamelyest lehetővé tette interjúalanyai számára a mesélésbe való időnkénti belemerülést.

Mind az általam, mind a más kollégák által vezetett narratív interjúk projektekben, különféle szervezeteken keresztül szólítottunk meg anonim módon túlélőket, s kértük fel őket arra, hogy ha szívesen elmesélik nekünk élettörténetüket, akkor keressenek meg bennünket. A saját kutatásaim keretében készült narratív élettörténeti interjúimat – beleértve azokat is, amelyeket szemtanúkkal készítettünk – a Budapesti „Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívum” (Open Society Archive) őrzi HU-419 sorszám alatt.

IV. A doktori mű főbb eredményei

Mint a felhasznált interjú készítési és elemzési technika bemutatása kapcsán már szóltam róla, ez az eljárás azt teszi lehetővé, hogy megértsük megélt és elbeszélte élettörténet viszonyát, megértsük, hogy elbeszélőnk, akit esetemben mint a vészkorszak túlélőjét kértünk fel arra, hogy mesélje el az élettörténetét, miért úgy meséli el, amiket megélt, ahogy. Lehetővé teszi, hogy rálássunk arra, hogy mindaz, amit meg-, át- és túlélte a soában, illetve megélt előtte és utána, az hogyan formálta személyiségét, kivé tette őt, s ez a folyamat hogyan csapódik le az ő élettörténeti elbeszélésében. Hogy tehát meg tudjuk ragadni az ő narratív identitását, s ennek részeként azt, hogy melyek voltak az élettörténetét, illetve narratív identitását meghatározó – Tengelyi László⁷ kifejezésével élve – sorsesemények.

Ennek révén tulajdonképpen úgy értjük meg az egyes embert, hogy az egyéni pszichés megélés és a társadalmi pozíció kapcsolatára is rálátunk, s mindegyre úgy, hogy elemzésünk a (társ)történelmi helyzetbe ágyazott. A megértés maga ugyanakkor az említett diszciplínák mellett egyfajta pszicholingvisztikai elemzésen is alapul akkor, amikor az interjú készítés során végbemenő belső pszichés folyamatot követi.

Ennek megfelelően a leírásra került ideáltipikus esetek több szempont mentjén is csoportosíthatók. Egyfelől, mint utaltam már rá, fontosnak tartottam, hogy a kutatás a korszak teljes magyar ajkú zsidóságát lefedje, s ezért vannak interjúk a mai Magyarország területén

---

⁷ A sorsesemény fogalmát Tengelyi László *A bűn mint sorsesemény* (Atlantisz, Budapest 1992) c. könyvében használja először.

belüli két, bizonyos értelemben a téma szempontjából markánsan elkülönülő régióból, azaz onnan is, ahonnan volt olyan deportáló vonat, ami nem Auschwitzba ment, no meg az ország nagyobb részét felölelő másik részből, ahonnan igen, illetve a határon túli magyarság különféle csoportjaiból is, sőt, emigránsok tanúságtételeire is sor került.

Fontos lett volna számomra ugyanakkor, hogy a túlélők különféle korcsoportjait is elérjem, de sajnálatosan – hiszen kutatásaimat több, mint 55 évvel a soá után kezdtem meg – azt a markáns túlélői csoportot, akik maguk már nem fiatal felnőttként élték át az üldöztetést, tehát sok esetben saját családot, saját gyereket veszítettek el, már nem tudtam elérni. Módom volt viszont a fiatal felnőtt túlélők mellett a kifejezett gyerektúlélők, s közülük a csecsemő túlélők megkérdezésére is, s ezért meg tudtam mutatni azokat az eltérő pszichés folyamatokat, amelyeket ez az eltérő életkori helyzet határoz meg.

Emellett az egyéni pszichés feldolgozás eltérő mechanizmusai mentén is kirajzolódtak az interjúimból csoportok.

Míndezek alapján a könyvemnek a személyes, elméleti, illetve a fent ismertetett módszertanról szóló fejezeteit követő nagy tematikus fejezetei – melyek az interjúk elemzésével foglalkozó egyedi esettanulmányokon alapulnak – az ezekhez a dimenziókhoz kapcsolódó problémákat vesznek sorra. Az első a hallgatásról és tabusításról, s persze ennek egyéni és társadalomtörténeti okairól, illetve pszichés terheiről szól. Eközben szó van a terápiás lehetőségekről is, a gyerektúlélők extra terheiről, a sokuk által a szülőkkel szemben megélt haragról. A második nagy témakörben azzal foglalkozom, hogy hogyan tudtak a túlélők az átélt pokol után újra önmagukra találni, hogyan tudták megtanulni újra vállalni önmagukat. Ennek során a legkisebb gyermekek bukkannak fel, azok, akik csecsemőként élték túl a soát, s ennek folyományaként az elveszett múlt keresése vált életfeladatukká, illetve, hogy más esetben hogyan sikerült a származás és identitás vállalásának nehézségével megküzdeni. Az következő tematikus fejezet pedig az emberi méltóság megőrzésének, illetve az ellenállásnak a lehetőségével, az ezeken keresztül való önmegéléssel foglalkozik az olyan ritka történetek elbeszélésein keresztül, amelyekben minden nehézség ellenére ez történt: a hamis papírok előállításáról, a munkaszolgálatból való megszökésről esik itt szó. Az utolsó tematikus fejezet fő témája pedig a persze más forrásokból is ismert túlélő büntudat, ugyanakkor itt olyan esetre is rálátunk, amelyben bizonyos értelemben megmutatkozik Primo Levi alaptézisének – hogy ui. minden túlélő „szégyelli magát, mert valaki más helyett maradt életben.” – részbeni igazsága, amiről persze ő maga is kimondja, hogy „Ez nem több mint egy feltételezés. Valójában a gyanú árnyéka: hogy minden ember a testvére Kainja, hogy mindegyikünk elbitorolta a szomszédja helyét, és helyette élt. Csak egy feltételezés, de megemészt minket; mélyen belénk fészkelte magát, mint egy féreg; bár kívülről nem látható, de emészt és kapar belülről.”⁸ S hogy ráadásul „Utólag ráébredtünk, hogy semmit sem, vagy csak igen keveset tettünk az ellen a rendszer ellen, amely magába szippantott bennünket”, s azért, is mert „A túlélő hol tudatosan, hol ösztönösen magyarázkodásra, védekezésre szoruló vádolttnak, elítéltnak érzi magát.”⁹ Megmutatkozik ez az igazság, hisz több olyan esettel is találkozunk, amelyben a túlélő olyan tettet követ el, amelyért „normális hétköznapiakon” valóban bűnösnek kellene éreznie magát. S bár a tettet akkor követte el, amikor a helyzet

⁸ Levi, Primo: Akik odavesztek és akik megmenekültek, Európa kiadó, 1990., 93. o.

⁹ Uo. 95.

„abnormális” volt, az üldöztetés lezárultával nem tudja tettét úgy látni, mint amire az akkori körülmények felmentést adhatnak.

A mindezeket követő rövid lezáró fejezetben nem fogalmazok meg konklúziót. Nem, mert úgy vélem, hogy nem kell összefoglalni mindazt, amiről a korábbiakban szó esett. Nem csak nem kell, nem lehet, nem is szabad. Nem szabad, mert az összefoglalás lezár. Azt üzeni, ennyi volt, itt a vége, nincs tovább. De azt, amiről a korábbiakban szó esett, nem lehet lezárni. Nem szabad, mert a lezárás azt üzeni, most már továbbléphetünk. Most már nincs dolgunk mindazzal, amiről szó esett. Hogy ezután nem muszáj mindazzal foglalkoznunk tovább, amivel a korábbiakban előhozakodtunk. Hogy felesleges az elbeszélte történetekkel, s a hozzájuk hasonló, de e könyvben el nem beszéltekkel tovább bibelődnünk. De, ahogy Ricoeur fikció és történelem viszonyát, s benne a szenvedés szerepét elemezve mondja, „talán vannak olyan bűnök, amiket nem kell elfelejtenünk, s vannak olyan áldozatok, akiknek a szenvedése nem annyira bosszúért, mint inkább elbeszélésért (recit) kiált.” S aztán, talán túlzottan optimistán, azzal folytatja, hogy „Csak annak akarása, hogy ne feledjünk, felelős azért, hogy ezek a bűnök ne következzenek be *soha* többé.”¹⁰ Ha pedig ez így van, akkor ez az, amiről úgy véltem a könyv megírása során, hogy ezen a ponton ki lehet, ki kell mondanunk. Hogy e szöveg végére nem lezárás kell, hanem ennek kimondása.

Hogy igen, vannak áldozatok, akiknek a szenvedése – története – elbeszélésért kiált. Azért kiált, hogy újra és újra elbeszéljük azokat. Hogy – bár ez a mi számunkra, a később születettek számára, s persze a legtöbb kortárs számára is lehetetlen – beleképzeljük, beleéljük magunkat a velük történetbe. A szenvedésbe, amin keresztülmentek. A szenvedésbe, amit ők, közülük a szerencsésebbek, túléltek, s amibe kevésbé szerencsés társaik, a többség behalt.

Igen, vannak történetek, amelyeket nem elég egyszer, nem elég tízszer, nem elég százszor elmondani. Vannak történetek, amelyek elmesélésében nem szabad megállni. Amelyeket mindig újra és újra el kell mondani. Amelyeket lehetetlen, de mégis szükséges, hogy újra és újra megpróbáljunk elképzelni. Igen, e könyv lapjain talán az elbeszélhetlent akartam elbeszélni. Valamit, aminek az elbeszélésére – bár igazából nincsenek szavak, s amelyeket talán elképzelni sem lehet, tudva, hogy vállalkozásunk bizonyos értelemben eleve kudarcra ítéltetett – mégsem tehetünk elégszer kísérletet.

S ha nem tehetünk erre elégszer kísérletet, azaz felhagynunk az elbeszéléssel, s azzal, hogy beleképzeljük magunkat a történetekben elbeszélte sorsokba nem szabad, az egyesek történetét a hatmilliószámú összesűrítő összegzésnek, zárszónak, epilógusnak helye itt nem lehet. Csak lehet a befejezetlenséget jelző három pontnak, csak lehet a parancsnak, a széderesti útmutatásnak, hogy „beszélj el fiadnak”. Csak lehet a parancsolatnak, hogy idézd fel újból és újból, hogy megnyisd vele azokat is, akik még kérdezni sem tudnak. Csak lehet a meghagyásnak, hogy beszélj el újra és megint újra...

---

¹⁰ Paul Ricoeur: A történelem és a fikció kereszteződése. In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999.. 366.

V. A pályázó korábban közzétett publikációi a doktori mű által tárgyalt kérdéskör(ök)ben

A szélesebben vett témában – azaz a soá utóhatásaival és annak a zsidó identitásra való hatásaival foglalkozó - kutatásaim kezdetén a soá túlélőinek leszármazottaival foglalkoztam, melyből esettanulmányok sora született. A hasonló módszertani alapokon nyugvó Mutatkozás – Zsidó Identitás Történetek című Kovács Évával írt könyvünk¹¹ ezeken a kutatásokon nyugszik, a rendszerváltás után létrejött zsidó iskolákba járó gyerekek szüleivel készült interjúk elemzésén alapul, s fő állítása az, hogy ennek a nemzedéknek az identitását, ezen belül természetesen a zsidósághoz való viszonyát különösképpen, a szülei, nagyszülei üldöztetésben megélt élményei határozzák meg.

Ezeket a kutatásokat követően tértem át a soá túlélők második nemzedékének kutatásáról maguknak a túlélőknek a kutatására, s kezdtem ismét esettanulmányokat publikálni a témában. Szász Annával írt „Mindig van éhség” – Pillanatképek Mauthausen felszabadulásáról című könyvünk a már említett Mauthausen Survivors Documentation Project keretében készült interjúkon keresztül foglalkozik a mauthauseni lágertúlélői körében nemzetközi szinten a megélt éhség, illetve felszabaduláskori túlevéssel, s ennek kapcsán a tömeges elhalálozással, jobban mondva mindezek élményével, helyével a túlélők elbeszélésében.

Folyamatban lévő habilitációmra pedig azon kisebb írásaimból állítottam össze egy kötetet, amely a soá élményének magyarországi társadalmi lecsapódásával foglalkozik, azaz azzal, ahogy a soá a nyilvános térben kiállításokon, emlékműveken keresztül megjelenik.

A doktori mű szűkebben vett témájában közzétett publikációk teljes listája:

Könyv:

- „Mindig van éhség” – Pillanatképek Mauthausen felszabadulásáról, („Hunger is always there – Snapshots of Mauthausen’s liberation), (társszerző Anna Szász), Eötvös kiadó, Budapest, 2012

Cikkek:

- A Holocaust gyermektúlélői - Judith Kestenberg előadása, In: *Szombat* 1990/2
- Tettesek és Áldozatok, In: *BUKSZ* 1990. tél
- Gondolatfoszlányok a múltból, in: *Új Pedagógiai Szemle*, 1993/7-8.
- Vágyunk a párbeszédre? (társszerző Vajda Mihály), *Népszabadság*, 1999. május 17., 14.
- Zsidókérdés? Tetszetek volna akkor kérdezni! (társszerző Kovács Éva) *Magyar Narancs*, 1999. szeptember 16.
- Lehetséges-e párbeszéd Auschwitz után? in: *Múlt és Jövő*, 2000/3-4., and in: Pál Eszter (szerk.): *Útközben – Tanulmányok a társadalomtudományok köréből – Somlai Péter* 60. születésnapjára, *Új Mandátum*, 2001, 308-315. 2000/3-4.
- “Ez ama szövetségnek jele”, in: *Múlt és Jövő*, 2001/4, 93-96.o.
- Emlékezés a Gonoszra, in: *Múlt és Jövő*, 2002/6

¹¹ Kovács Éva-Vajda Júlia: *Mutatkozás. Zsidó Identitás Történetek, Múlt és Jövő*, Budapest, 2002

- Az élettörténet szövegének szövete, in: Jel-Kép, 2003/1
- Sterilizált élet, in: Múlt és Jövő, Budapest, 2004/2, pp. 75-81.
- Emlékezés-archivum, in: Élet és irodalom, 2004. március 3.
- Erőszakos múlt – kényszerített jövő. Róza és Matild története (társszerző Kovács Éva), in: Élet és irodalom, 2004. május 21.
- Abused Past - Forced Future, (társszerző Kovács Éva), in: International Journal - Cahier International, Studies on the audio-visual testimony of victims of Nazi crimes and genocides, 2004, pp. 81-89.
- Magunkra hagyva – egy interjú története m in: Ex-Symposion 2004/3-4, pp. 28-32, és Pécsi Katalin (szerk.): „Sós kávé – Elmeséltlen női történek”, Novella kiadó, 2007
- A "mi holokausztunk", a "ti holokausztotok", az "ő holokausztjuk", Múlt és Jövő, 2004/3
- Nem vesszük fel a sárga csillagot?, Élet és Irodalom, 2004.okt 15.
- A holokauszt elmaradt feldolgozása, in: Élet és Irodalom, 2004. nov. 4
- Az emlékezés rögzös útjai - Egy város – négy kiállítás, in: Élet és Irodalom, 2005. április 1.
- „Ne ölj” – egy elbeszélhetetlen történet a Soáról, (társszerző: Szegő Dóri), in: Múlt és Jövő, Budapest, 2006/1, pp. 24-32.
- A terápiás hatás, mint melléktermék, Thalassa, Budapest, 2006/1, 123-136.
- 1956 – ahogy azt a soá túlélői elbeszélik,, in: Beszélő, XI. évfolyam, 10. szám, 2006. október, pp. 75-87., Gyáni Gábor, Rainer M. János (szerk.) Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban, 1956-os Intézet, 2007, Budapest, pp. 371-387.
- Loneliness – the story of an interview, in: Katalin Pécsi (szerk.), Salted coffee – untold stories of women, in print, CD és könyv, Novella kiadó, 2007. és Judy Weiszberg Cohen (szerk.) www.womenandtheholocaust.com
- Two survivor cases: therapeutic effect as a side-product of the biographical narrative interview. Journal of Social Work Practice, Vol. 21. No. 1, March 2007, p. 89-102, Routledge, part of the Taylor & Francis Group
- 1956 Revolution as narrated by Shoah Survivors, in: Christopher Adam (szerk.): 1956 Hungarian Revolution 50 Years Later--Canadian and International Perspectives c. konferencia kötete, 2007, University of Ottawa.
- Rok 1956 ve vyprávění těch, co přežili šoa, in: Biograf, Praha, 42/2007, pp. 89-106.
- I am not over it yet! Two cases illustrating the therapeutic effect of the biographical narrative interview technique, in: Newsletter of Biography and Society Research Committee 38 of the, December, 2007
- Válasz a Replika körkérdésére, Replika 58., Mondvacsinált, Budapest, 2007.
- Elbeszélés, identitás és értelmezés, (társszerző: Kovács Éva), in: (Bögre Zsuzsanna (szerk.) Élettörténet a társadalomtudományokban, Pázmány Társadalomtudomány 6., Budapest-Piliscsaba, LOISIR könyvkiadó kft., 2007
- “...onnantól kezdve ilyen hivatásos zsidóként működöm” (társszerző: Neumann, Eszter), in: Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben, MTA Szociológiai Kutató Intézete – 1956-os Intézet, Budapest, 2008
- Anger and Remembrance, in: Journal Cahier International – Studies on the Audio-Visual Testimony of Vicims of Nazi Crimes and Genocides, 2008, 129-146. old.
- „És akkor jött az úgynevezett SAS-behívó” – az apavesztés holokauszt-traumája, Múlt és Jövő, 2009/2, 52-64. old.
- My Mother’s Silence, in: Judy Weiszberg Cohen (szerk.) www.womenandtheholocaust.com, 2009
- Auf uns allein gestellt, in: „Salziger Kaffee. Unerzählte Geschichten jüdischer Frauen”, Novella kiadó, Budapest, 2010
- Birkák módjára mentek volna a vágóhídra? Antiszemizmus és asszimiláció a holokauszt előtti Magyarországon a túlélők emlékezetében, in: Jel-Kép, 2011/1, 97-108. old.
- „Visszatekintve szép életem volt. Sok mindent megadott és elvett tőlem a Jóisten, ő tudja csak, hogy miért”, in: Bögre Zsuzsanna – Keszei András – Ö. Kovács József (szerk.): Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II.

világháború kezdetétől, L'Harmattan, Budapest, 2012

- „*Túl kell éljem ezt a borzalmat, hogy a poklok poklát túlélő elmesélje*” – gondolatok az európaiságról a soá egy „hivatásos mesélővé” lett túlélője kapcsán, in: *Múlt és Jövő*, 2012/3, 87-94. old
- “*I have to survive this horror so that the survivor could tell about this living hell*” - thoughts about Europeanism in connection with a survivor of the Shoah, who became its “professional story teller”, in: Heller Mária, Kriza Borbála (szerk./eds.) *Identities, Ideologies, and Representations in Post-Transition Hungary*, Eötvös University Press, Budapest, 2013
- *Kilincsek nélkül*, in: *Lányok, anyák – Elmeséletlen női történetek II.*, Novella kiadó, Budapest, 2013
- Szélmegjegyzetek Horváth Rita és Zana Katalin írásához, in: *Lélekelemzés*, 2013, 8. évf. 2. szám, pp. 257-264.
- Politická komunikace v přízvěžích zneuctěných památníku (Politikai kommunikáció szoborgyalázásban elbeszélve / Political communication narrated in vandalising monuments), (társszerzők Gergely Kunt, Dóri Szegő), in: *Socialni Studia, Pamet mest, Katedra sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno*, szerk: Csaba Szaló, Slavomíra Ferenčuhova, Radim Marada, pp. 35-56., 2013/4
- Paměť versus obchod: Znovuzrození pešřské židovské čtvrti, (Memory versus commerce: revival in Jewish Quarter of Pest) (társszerzők Dóri Szegő, Gergely Kunt), in: *Socialni Studia, Město jako domov / City as Home, Katedra sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno*, szerk: Lucie Galčanová, Barbora Vacková, Slavomíra Ferenčuhová, pp. 97-118, 2014/4
- Munkaszolgálat a második világháború idején a történelmi Magyarország utódállamaiban, (társszerzők: Laszák Ildikó – Csósz László – Fiamova, Martina – Gidó Attila – Kunt Gergely – Paulovicova, Nina – Pejtin Attila) in: *Múltunk*, Budapest, 2015/2, pp. 72-145.
- "Nem is rossz, hogy muszos lettem, mert rengeteg élményben volt, és lesz részem." - A női "munkaszolgálat" élménye és emléke interjúkban és naplókban, (társszerző Kunt Gergely) in: *Hely, identitás, emlékezet*, szerk. Bögre Zsuzsanna és Keszei András, L'Harmattan, 2015, pp. 235-258
- „*Nem érzem annyira, hogy európai vagyok, talán ez az én gondom*”, in: Bodor Péter. szerk: *Emlékezés, identitás, diskurzus*, L'Harmattan, Budapest, 2015, pp. 153-196
- *Képek a pokol epicentrumából*, in: *Múlt és Jövő*, 2015/2, pp. 31-51.
- „*Én- én egyszerűen nem tudom elhinni ---- hogy én meg tudtam tenni ezt,* – bűn és büntudat egy felvidéki magyar munkaszolgálatos történetében, (társszerző: Dész Júlia), in: *Múlt és Jövő*, 2015/3.
- *Kötelességünk, de van-e bátorságunk hozzá?* in: *Beszélő*, 2016. január 14. <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/kotelessegunk-de-van-e-batorsagunk-hozza>
- “*Haragszok rája, e, nédd pedig már meghalt*” – *avagy ahogy egy szemtanú a soát elbeszéli*, (társszerző: Kunt Gergely), in: Bíró Judit, Papp Richárd, Szabó Miklós, Gacs Katalin (szerk.): *Kulcskérdések a társadalomkutatásban 2014-2015*, Az ELTE Társadalomtudományi Kar konferenciája, ELTE TáTK, 2016, e-book, pp. 99-134. https://tat.k.elte.hu/dstore/document/101/kulcskerdesek_2014-2015_e-book.pdf
- „*Abda előtt -- szürkületbe *egy bakterházba *beszaladtam*”, avagy egy történet arról, ahogy a munkaszolgálatból megszökött nők bátorsága háttérbe szorul, in: *Imago*, Budapest, 2016/3-4, pp. 107-118
- *Ohne Klinken*, in: *Töchter, Mütter – Unerzählte Geschichten Jüdischer Frauen II.*, *Zusammengestellt von Katalin Pécsi*, Novella kiadó, Budapest, 2017
- *Harminc emberből ez alatt a pár hónap alatt kettő kérdezte meg, hogy mi volt tulajdonképpen a deportálás*, *Múlt és Jövő*, 2017/1, 63-76. old.
- *Making (Dis)Connections: An Interplay between Material and Virtual Memories of the Holocaust in Budapest* (társszerzők: Gergely Kunt, Juli Székely), in: *Lidé mesta/Urban People*, Praha, 19. szám, 2017/12, 297-321. old. https://urbanpeople.cuni.cz/LMENG-30-version1-lm_453_version1_making_connections_an_interpla.pdf
- *Háttértörténetek*, in: *Múlt és Jövő*, 2018/4, 20-37. old

dc_1934_21

- Új élet a romokon, in: Szombat folyóirat, Budapest, 2019. április
- Representations of Authenticity: Revealing Memorial Places of Hiding in Berlin and Budapest (társszerző: Székely Júlia), in: SLAVONICA 2021 pp. 1-16., 2021
- "Ich muss dieses Grauen überleben, damit eine Überlebende von der Hölle allen Höllen erzählen kann": Gedanken zur Europäischen Identität in Zusammenhang mit einer Shoah-überlebenden die zur "Professionellen Erzählerin" wurde, in: In: Köttig, Michaela; Witte, Nicole (szerk.): Biographie und Kollektivgeschichte, Weinheim, Németország : Beltz Juventa, 2021, pp. 38-55.